Gereformeerd Tijdschrift.

Tiende Jaargang. Aflev. 5, September 1909.

Adres der Redactie: Ds. G. Doekes te *Nieuwdorp* (Zeel.)

CALVIJN EN SERVET IN NEDERLAND.

Vooral in de laatste dagen werd in allerlei geschrift bij vernieuwing gewezen op den grooten en zegenrijken invloed, door Calvijn ook op onze landen en op de Kerken van ons Vaderland geoefend.

Hoe ook bestreden — en dat menigmaal niet met de edelste wapenen — en hoe ook belasterd, brak het Calvinisme zich niettemin baan en werd het weldra bolwerk en waarborg der vrijheid in deze gewesten.

Er behoeft niet uitdrukkelijk op gewezen te worden, dat hiermede niet wordt bedoeld, dat het Calvinisme van vroeger en later tijd ook in onze landen reeds tot de volmaaktheid zou zijn voortgevaren.

Integendeel; de geesteszonen van den grooten Hervormer zullen dan ook de eersten zijn, om te erkennen, dat Calvijn zelf getoond heeft, kind van zijn tijd te zijn en dat de verschillende dwalingen van dien tijd ook volstrekt niet worden gemist bij de belijders der Gereformeerde religie, met name op Kerkrechterlijk gebied.

Artikel 36 van onze Nederl. Geloofsbelijdenis bewijst dat en tegen de bekende zinsnede van dat artikel werden tenminste van Gereformeerde zijde nog geen gravamina ingebracht. Juist het tegenovergestelde werd gedaan. Voortdurend riep de Kerk de wereldlijke overheid te hulp en wees die overheid op de roeping, die ze had te vervullen, door de hand te houden aan den heiligen Kerkedienst, door te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst, om het rijk des Antichrists te gronde te werpen.

Verschillende secten moesten het ondervinden, dat het onzen

Gereformeerden Vaderen, die zelve de vervolging om des geloofs wil blijmoedig hadden getrotseerd, met deze hunne belijdenis ernst was.

Zelfs tot den tijd van het verval toe op godsdienstig en zedelijk gebied in de Kerk, wordt aan dit artikel de hand gehouden.

Ja het gebeurt zelfs, dat predikanten, die zich aan publieke zonden schuldig maken, nog den moed hebben, om op de „ketterjacht" te gaan en „valsche propheeten" „Socinianen ende Papisten" of „on-gereegelde Landt-loopers" op te sporen en in staat van beschuldiging te stellen.

Prof. Dr S. D. van Veen brengt in zijn „Historische Studiën en Schetsen" daarvan een treffend staaltje in herinnering, als hij den strijd ons schetst, die gevoerd werd door Ds Elgersma, den predikant van Grouw tegen den Doopsgezinden prediker van Surhuisterveen, Foecke Floris, beschuldigd van Socinianerij. [1])

Vooral op de Socinianen was het gemunt. Trouwens het Socinianisme was voor de Kerk ook wel een der grootste gevaren, waartegen men terecht moest waken.

Men waakte er echter tegen en men bestreed deze dwaling op een verkeerde wijze.

En dientengevolge werd de geest van Socinus niet uitgebannen, maar werden de Sociniaansche beginselen hoe langer hoe meer verbreid, zoodat er ten slotte een tijd aanbrak in het laatst der 18e en het begin der 19e eeuw, waarin het scheen, alsof de Gereformeerde belijdenis zoek was geraakt en de Gereformeerde religie voor goed het onderspit gedolven had in de worsteling met de geestelijke zonen van dezelfde Socinianen en „on-gereegelde Landt-loopers," die eertijds met alle kracht door middel van „placcaten" en „Resolutiën" waren bestreden.

Feitelijk wordt ook in ons land, maar thans op een andere en betere wijze die strijd voortgezet. Ook thans nog moet dezelfde strijd gestreden worden. Het is nog dezelfde geest, die tegen de waarheid van Gods Woord zich verzet.

De *naam* moge schier vergeten zijn, de *invloed* van het Soci-

---

1) Zie Dr S. D. van Veen, Historische Studiën en Schetsen, Gron. 1905, pag. 411 vlg.

anisme is nog volstrekt niet gebroken. In den grond der zaak is de strijd van onze dagen op allerlei gebied dezelfde als die nu reeds $3^1/_2$ eeuw geleden gansch Europa door en ook in ons land ontbrandde, toen van Polen uit de grondwaarheden van het Christendom werden aangevallen.

Over dien strijd, zooals die in ons Vaderland, en vooral in Friesland nog in het midden der 18e eeuw werd gestreden, wenschen we in dit opstel het een en ander mede te deelen.

Wij plaatsten boven dit opstel den titel: „Calvijn en Servet in Nederland.”

Ter éëner zijde is het immers het geslacht van Calvijn, dat de belijdenis der waarheid het getrouwst verdedigt, al is het dan ook dikwerf met o. i. verkeerde wapenen, terwijl het ter anderer zijde de volgelingen van Servet zijn, die met hun Sociniaansche ketterijen ook hier te lande reeds spoedig de rust in de Kerk verbreken en allerlei dwaalleer propageeren.

Schreven we zoo even, dat van Polen uit de grondwaarheden van het Christendom werden aangevallen, we zouden ons feitelijk nog nauwkeuriger uitdrukken wanneer we zeggen, dat van het éene Genève uit het licht der waarheid ons land het helderst heeft beschenen, maar ook de macht der duisternis zich tegen de verspreiding van dat licht het heftigst verzet heeft.

Servet immers was de vader van het Socinianisme al draagt de zoon dan ook den naam des vaders niet.

Wat hij leerde, legde den grondslag voor het Sociniaansch leerstellig gebouw. De Sociniaansche kerkhistorici prijzen hem dan ook ten hoogste.

Stanislaus Lubienicius bijv. beschrijft hem als den man, die een langer leven en een beter einde verdiend had, ofschoon hij er dadelijk aan toevoegt, dat hij „optimum ac gloriosissimum vivendi finem fecerit;” „het beste en roemrijkste levenseind gevonden heeft”. [1])

De beginselen, door hem in zijne werken bepleit, werden door anderen naar Polen en Zevenbergen overgebracht.

Reeds in 1556 propageerde Petrus Gonesius de dwaalleer van

---

1) Vgl. Daniël Gerdes, Twee Godgeleerde verhandelingen over de vrijheid des Geloofs, des Godsdienstes en der Consciëntie, alsmede over de Socinianerij en de Socinianen, Groningen 1741, pag. 74.

Servet in Polen, terwijl Frans Davids hetzelfde deed in Zevenbergen. George Blandrata, de latere lijfarts van den Koning van Polen, die veel gedaan heeft voor de verbreiding der Unitarische dwalingen in Polen en Zevenbergen, was een leerling van Servet en kwam reeds vóór Faustus Socinus in de genoemde landen.

Maar ook andere landen bleven van de Servetiaansche of Sociniaansche besmetting niet vrij.

In de Nederlanden openbaarde ze zich het eerst in 1584 bij Erasmus Jansz., Rector der Latijnsche school te Antwerpen. Hij werd beschuldigd, de „Photiniaansche en Arriaansche Lere" wederom bedektelijk in te voeren.

Volgens hem „begost de Anti-christ terstond na de dood der Apostelen in Christus kerken te regeeren en zijn alle de Concilien en boeken der Oudvaderen, 't sedert den tijd der Apostelen gehouden en geschreven, met velerhande Anti-christische dolingen besmet: ook zelf het zeer vermaarde Concilië van Nicenen."

Hij ontkwam gevangenschap door uit deze landen te vluchten; begaf zich eerst naar Polen en daarna naar Zevenbergen.

Hoewel hij het niet in alles met de Socinianen ééns was, werd hij toch te Clausenburg onder de Anti-Trinitarissen opgenomen, onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij in 't openbaar niet mocht leeren, dat de Heere Christus, voordat Hij uit Maria geboren was, Zoon Gods is geweest.

Ongeveer terzelfder tijd werd op een andere plaats in de Zuidelijke Nederlanden n.l. te Mechelen de Sociniaansche leer verbreid door middel van een zekeren Kornelis Daemsze.

Tot nog toe waren het echter nog maar enkelen, die de Gereformeerde waarheid zochten te verdringen en daartoe de hulp van Servet en Socinus inriepen.

Van overheidswege werden hunne pogingen al spoedig gestuit.

Maar het duurt uiet lang meer of de Nederlanden worden van Polen uit als een Sociniaansch zendingsgebied bearbeid.

En van dat oogenblik af wordt het gevaar te grooter, worden er velen verleid en begint de wereldlijke overheid ook strenger maatregelen te nemen tot beteugeling en wering van het kwaad.

De namen van deze Sociniaansche zendelingen zijn Christopho-

rus Osterodus en Andreas Voidovius, twee leerlingen van Socinus. In het jaar 1598 kwamen deze beide mannen naar Amsterdam. Zij waren in het bezit van gedrukte en geschreven stukken o. a. van het werk van F. Socinus „de Servatore".

Zij hadden echter niet lang de gelegenheid, om proselieten te maken, althans niet door hun persoonlijken arbeid.

De Burgemeester van Amsterdam, „door enen loffelijken ijver en ernst voor de waarheid gedreven," zooals Prof. D. Gerdes in zijne verhandeling „over de Socinianerij" schrijft, namen weldra alle bescheiden in beslag en deponeerden ze ten stadhuize.

Een voorloopig onderzoek bracht reeds aan het licht dat er „grouwelijke ketterijen en Godslasteringen in gevonden wierden." Maar de Amsterdamsche Overheid ging in die dagen niet over één nacht ijs, wanneer het de leer der waarheid betrof.

Ze wendde zich tot de Theologen van professie en zond derhalve alle door haar in beslag genomen stukken op naar Leiden, met het verzoek aan de Theologische Faculteit van de Leidsche Hoogeschool, om haar advies over de reeds genoemde geschriften uit te brengen.

De Leidsche Professoren deden dat in eene „Rescriptie", gericht aan de Staten-Generaal. Daarin lezen wij het volgende: „Wij oordeelen, dat die Schriften met de Religie van de Turcken aller naast overeenkomen: en omverre stoten, zo de ware eeuwige Godheit Christi, des Zoons Gods en des H. Geestes: Het Ampt Christi en zijne zaligmakende weldaden: als de Instellinge van den H. Doop, ende onze Godsdienstige Pligten, die wij Christo schuldig zijn: dewijle zij loochenen, dat men hem moet dienen en aanroepen als den eeuwigen God en den waren Schepper.

Bij exempel; in 't boek de Servatore staan deze eigen woorden: Dat geene geregtigheid Gods dat gantschelijk vereischte, dat onze zonden gestraft wierden. Item, dat het een valsch gevoelen is: dat Christus door zijn doot, Gode, ofte de geregtigheid Gods, voor onze zonden genoeg gedaan heeft. Item, dat Christus de geregtigheid Gods voor ons niet heeft mogen genoeg doen door betalinge van die straffen, die wij na de Wet Gods schuldig waren te dragen. Item, dat Christus de gereg-

tigheid Gods voor ons niet heeft kunnen voldoen door volbrenginge van 't geene wij na de Wet Gods schuldig waren te doen: en diergelijke dingen veele, die zo lasterlijk zijn, dat ze niet en konnen zonder zeer zware godtloosheid ofte gelooft werden, ofte onder 't Volk gestrooit, ofte onder Christenen gedult werden.

Welke dingen alzo zijnde: Eerentfeste mannen; verhopen wij dat U Achtb. godvrugtiglijk ende wijsselijk daar inne voorzien zullen; zoo dat die menschen, die dezelve schriften omme dragen, niet lange onder U gebiet verblijven; alsmede dat die Schriften in iemants handen en komen, die ze schadelijk zouden mogen zijn, door onwetenheid ofte nieuwsgierigheid.

Eerentfeste Mannen, wij bidden God, dat hij u meer ende meer begenadige, met den geest der waarheid ende der voorzigtigheid, ende zo in alle andere zaken, als ook in deze, de welke de waarheid Gods ende de gemeene zaligheid betreffen, uit den Hemel bij wone: teneinde door U gevoeglijk bezorgt en in den Heere uitgewrocht moge werden, wat godvrugtiglijk heiliglijk ende geregtelijk te doen staat. Actum tot Leyden. Woensdag 12 Augusti, Anno 1598. U Achtbare dienstwillige Decanus ende de Faculteit van de Theologie, in de Academie van Leyden."

De Burgemeesters van Amsterdam hadden dus goed gezien. Niet ten onrechte hadden ze op de geschriften der beide „Swervers" beslag laten leggen. De plaatselijke overheid had gewaakt, de Theologische wetenschap had gesproken, de zaak der Socinianen was gebracht voor de rechtbank der Staten-Generaal en dit laatste lichaam onttrok zich niet aan de taak, die volgens de meening dier tijden, op zijn schouders rustte.

Reeds den 8en September 1598 werd een besluit genomen. De Staten laten zich daarbij leiden door het advies der Theologische Faculteit, in de „Rescriptie" omschreven. De Sociniaansche predikers zijn „apparentelijk in deze Landen gekomen, om de valsche lere in dezelve in te voeren ende daardoor den Staat der Kerken alhier te meer te troubleeren."

Trouwens dat was ook wel te denken van mannen, die opzettelijk uit Polen naar de Nederlanden kwamen. Wel degelijk was het hun te doen, om de Gereformeerde religie te bestrijden. Op propaganda was hun arbeid berekend. „Quos non lucrum,

non ullum privatae rei commodum, in tam longinquas egit oras, a domo, a conjugibus et liberis, sed recte agendi et de humano genere bene merendi consciëntia", zoo getuigt een van hunne geestverwanten van hen.

Hunne overtuiging, dat zij goed handelden en zich jegens het menschelijk geslacht verdienstelijk maakten belette echter de Generale Staten niet, om hen te dwingen, hun prediking en hun arbeid te staken.

De Staten begeerden „daartegen bij tijts door de conservatie van de ere Gods ende den welstant van den staat te voorzien." Zij besloten daartoe, dat de geschriften, bij de Sociniaansche zendelingen gevondeu, den 9en September 1599 in de tegenwoordigheid van de beide predikers in den Haag „in 't Comptoir van de Generaliteit" zouden worden verbrand. [1])

Tegelijkertijd werd den veroordeelden gelast, uiterlijk binnen tien dagen uit de Vereenigde Provinciën te vertrekken.

Mochten ze aan dat bevel niet voldoen, zoo zouden ze „arbitralijk" gestraft worden „anderen ten exempel, gelijk voor de ruste van de Kerke Christi en den voorschreven welstand van den Staat van den lande zal bevonden werden te behoren."

De raden der verschillende provinciën werden van dit besluit verwittigd, het advies der Leidsche Faculteit in de verschillende gewesten verspreid, opdat allerwege waakzaamheid zou worden betracht en de verderfelijke leer zou mogen worden geweerd. Osterodus en Voidovius verlieten wel zoo spoedig mogelijk den Haag en Holland, maar waren, naar het schijnt, nog niet zoo spoedig uit de Vereenigde gewesten verdwenen.

Zij zochten eerst een schuilplaats in Friesland. In 't jaar 1599 althans lieten ze nog in 't geheim te Franeker geschriften drukken, die vooral tegen de Algemeene Staten en tegen het besluit der Algemeene Staten waren gericht.

In Friesland maakten ze zich in dien tijd verschillende vrienden.

Hun verblijf aldaar verklaart waarschijnlijk het feit, dat ook in later tijd de Sociniaansche dwalingen het meest in Friesland voorkomen.

---

1) G. Brandt deelt in zijne „Historie der Reformatie" mede, Dl. I pag. 840, dat de boeken niet verbrand werden, maar dat „sommige Heeren etlijke *uit nieusgierigheid* na sich naemen."

Wellicht, dat het zaad van het Socianisme reeds van den beginne aan een vruchtbaren akker vond in de van de Gereformeerde Religie afwijkende secte der Doopsgezinden, die vooral in Friesland verspreid was.

Osterodus werd later hoogleeraar aan de Hoogeschool te Rakau in Polen, het brandpunt van het Socinianisme.

Eenige jaren later in 1611 komt de Overheid opnieuw in aanraking met de Socinianen.

Aan de Leidsche Hoogeschool was in de plaats van Arminius door de Staten tot Hoogleeraar benoemd Conrad Vorstius.

Reeds was de spanning tusschen Remonstranten en Contra-Remonstranten tamelijk sterk, maar deze benoeming maakte de onderlinge verhoudingen niet beter.

Er kwam een krachtig verzet tegen het besluit der Staten.

Vorstius toch werd verdacht van Sociniaansche dwalingen. [1])

Tijdens zijn verblijf te Steinfurt had hij den herdruk van werken van Socijn bevorderd; zijn gevoelen had hij niet verborgen gehouden; integendeel, het bleek al spoedig, dat zijne leerlingen allerlei Sociniaansche dwalingen hadden ingezogen.

Toen er dan ook eenige van zijne leerlingen aan de Hoogeschool van Heidelberg kwamen, viel de afwijkende meening dezer jonge mannen zóó op, dat de Heidelberger Theologen daarvan reeds mededeeling deden aan onze Hollandsche Theologen en daarbij verklaarden, dat ze de beginselen van Socinus door de leerlingen van Vorstius van Steinfurt zoo krachtig hadden hooren verdedigen, dat Socinus zelf het hun niet zou hebben kunnen verbeteren [2])

Het wettig en overtuigend bewijs, dat Vorstius Sociniaansche gevoelens propageerde, werd echter geleverd door de Staten van Friesland.

Het was weer te Franeker, dat een herdruk het licht zag van een der werkers van F. Socinus, n.l. „de Officio Hominis Christiani." Wie de verzorgers van dezen druk waren, bleef eerst onbekend.

---

1) Vgl. Dr G. J. Vos, Gesch. der Vaderlandsche Kerk, 2e druk, Dordrecht, 1888, bladz. 116.

2) Vgl D. Gerdes, Twee Godgeleerde Verhandelingen enz. bladz. 85.

Het vermoeden viel op een paar leerlingen van Vorstius.

Bewijzen had men echter niet. Nog veel minder kon men aantoonen, dat Vorstius zelf hierin de hand zou hebben gehad.

Maar de Friesche Staten zaten niet stil. Het resultaat van hun arbeid en onderzoek was, dat hun een viertal brieven in handen kwamen en tegelijkertijd een tweetal andere bescheiden waaruit zoo duidelijk mogelijk bleek, dat Conrad Vorstius mede schuldig was.

De beide leerlingen van Vorstius waren B. Forckenbeek en Jac. Omphalius.

Er werd met zeer veel overleg door deze mannen te werk gegaan.

Men zocht op aanraden van Vorstius zoo geleidelijk mogelijk het Sociniaansche gif in de harten der menschen in te druppelen.

In een brief aan Omphalius schreef Forckenbeek o.a.: „Wij moeten voorzichtig handelen en bij de massa niet verder gaan dan die massa verdragen kan. Ook Bertius, *Utenbogard*, (hoewel den laatste nu wel meer bekend geworden is) Dammannus en anderen, die nu meest aan onze zijde staan, weten niets anders dan hetgeen over 't algemeen onder het volk van ons bekend is. Er is dus groote wijsheid noodig, maar zonder twijfel hebt gij door den Heer Vorstius wel alles begrepen."

Omphalius geeft aan dezen raad gehoor. Hij oordeelt althans, blijkens een schrijven van zijne hand aan een Franeker vriend, dat er naar bevind van zaken met verschillende personen moet gesproken worden.

„Sommigen kunnen nog maar alleen met melk worden gevoed; anderen kunnen reeds vaste spijze verdragen; met den één kan men ronduit spreken, met den ander handelend, kan men in gangbare formules langzamerhand een andere beteekenis leggen, opdat zij onbewust de waarheid leeren verstaan en niet door het ongewone verschrikt, bij den drempel teruggaan."

Zooals uit deze stukken blijkt, was Conrad Vorstius dus wel terdege een groot gevaar voor de predikanten, die bij hem aan de Leidsche Hoogeschool hunne opleiding zouden moeten ontvangen.

Het gevaar schuilde niet slechts in zijn dwaalleer, maar ook

in de taktiek, door hem en zijne leerlingen gevolgd.

Het is geen wonder, dat de Staten van Friesland, die met dit alles waren bekend geworden, zich geroepen gevoelden, om zoo het mogelijk was, Vorstius van den Leidschen catheder te weren.

Bij missive van den 24en Juli 1611 wenden zij zich daartoe tot hunne „edele, erentfeste, hooggeleerde, wijze, voorzienige Heeren nabuiren ende goede vrienden” de Staten van Holland, doen mededeeling van de feiten, die door ons reeds boven zijn vermeld, en noodigen ten slotte de staten van Holland vriendelijk uit, dat ze deze zaak met ernst zullen behartigen, „ende in 't zelve doende vlijtige zorge dragen, dat de staat dezer Kerken, dien God zoo genadiglijken ende gunstelijken tot noch toe boven ende tegens d' opinie van de gantsche werelt gezegent heeft, niet en worde verstoort bij zulken persoone, die met zoodanige grouwelen besmet is.”

Het optreden der Friesche Staten maakte de positie van hunne Hollandsche collega's niet gemakkelijker en wij zeggen zeker niet te veel, wanneer wij beweren, dat het mede aan de zorg der Friesche magistraten te danken is, dat Conrad Vorstius den Leidschen Hoogleeraars-zetel niet bezette, maar door de Staten van Holland met behoud van titel en tractement op non-activiteit werd gesteld, terwijl hem Gouda als verblijfplaats werd aangewezen.

(Wordt vervolgd.)

Winterswijk. G. RENTING.

EEN ARCHIEF-STUK.

(VERVOLG.)

Daarna volgt een geschreven verklaring, door vijf godsdienstonderwijzers geteekend in de classis Tiel, overeenkomstig het reglement op het godsdienstonderwijs, vastgesteld 30 Juli 1816. [1])

Voorts volgt een onderteekening, door twee predikanten, van een belofte, te doen volgens een resolutie, genomen in 1691 en 1697. [2])

Verder vind ik de onderteekening van een belofte volgens een classicale resolutie gedaan door de proponenten in de classis Tiel, (eenige tientallen van namen, en daaronder van bekende personen, staan hier onder genoemde verklaring).

Hierop volgt een breedvoerig stuk, geteekend door de rectores, schoolmeesteren en kosters, werkzaam zijnde binnen de classis Tiel, de eerste onderteekening dateert van 1628, gedaan door den rector en conrector van de Latijnsche school te Tiel, de laatste handteekening is die van H. Sluiter, koster te Zoelen, den 12 van Herfstmaand 1809.

En eindelijk staat in dit belangrijk document een afschrift van een placaat tegen de Simonie, gegeven tot Nijmegen, den 17 Dec. 1701, onderteekend door J. C. van Heukelom.

Op het titelblad van het geheel staat geschreven „*classi Tilana in servio emptus* 1627, 10 Aprilis."

Waarom stond ik nu zoo lang stil bij dit document? Natuurlijk om u te laten gevoelen hoe belangrijk het is, uit kerkhistorisch oogpunt voor de classis Tiel.

Maar hoe komt dat nu in mijn bezit? En nu zou een grappenmaker kunnen zeggen: „Ziet eens, u is predikant bij de Gereformeerde Kerk te Tiel, ressorteerende onder de Classis Tiel van Gereformeerde Kerken, en nu heeft men U die drie

---

1) Hoewel het hoogst interresant is om die verklaring hier af te drukken, moet ik mij dat genoegen toch ontzeggen, het is er mij alleen maar om te doen, om te laten zien hoe hoogst officieele bescheiden zelfs van jonger datum zoek kunnen raken en uit de archieven komen in particulier bezit.

2) Wederom gaat het hier over een zeer belangrijke resolutie, misschien dat ik later wel eens gelegenheid vind om terug te komen op de verklaringen, hierbij afgelegd.

formulieren c.a. ter hand gesteld om ze nu verder in uw classis ter onderteekening in gebruik te nemen. Immers de onderteekening dier formulieren is in de classis Tiel gestaakt in het begin der negentiende eeuw, daarmede en tengevolge van de koninklijke besluiten uit de jaren 1816 enz. is de oude Gereformeerde classis van Tiel veranderd van karakter, is synodaal geworden, uw classis Tiel is de wettige voortzetting van die oude gereformeerde classis en daarom heeft men u dat oude document gebracht opdat het niet maar ruste maar veel eer gebruikt worde in onze Gereformeerde Kerken."

Als deze grappenmaker gelijk had, dan behoefde ik deze lange historie niet aan te halen om te bewijzen hoe men vroeger met belangrijke archief-stukken omsprong.

Dit stuk is dan ook langs een gansch anderen weg in mijn bezit gekomen.

Mijn boekhandelaar stuurde mij eens een catalogus van een belangrijke boekverkoop, te houden door Muller „in den brakken grond" te Amsterdam. Als naar gewoonte keek ik hem vlug door en daar trof mijn oog dit nummer. Ik verzocht mijn boekhandelaar er een bod op te doen, en na eenigen tijd was het in mijn bezit.

Ik begrijp niet hoe het mogelijk is dat zoo'n belangrijk stuk in het particulier bezit is gekomen van iemand wiens naam voor in het boek staat, wien het geschonken is October 1873, „als aan een „Viro veneretissimo." [1])

Ik meen door deze drie voorbeelden, die door ieder geschiedvorscher met zeer veel andere nog kunnen worden vermeerderd te hebben aangetoond dat vele documenten die in officieele archieven thuis hooren verzeild zijn naar particuliere boekerijen, waar ze dikwijls ontrokken worden aan de geschiedvorsching, mede om de eenvoudige reden dat de eigenaar van het parti-

---

1) Ik verzwijg de namen van den schenker en van hem wien het geschonken is, wijl ook deze beide mannen zeer zeker op wettige wijze bezitters van dit stuk zijn geworden, al weet ik niet hoe, misschien op dezelfde, of op analoge wijze als het in mijn bezit is geraakt. Mij is het er om te doen, den veiligsten weg voor de zeer belangrijke archiefstukken onzer kerken aan te wijzen, n.l. ze toe te vertrouwen aan een van onze beide bibliotheken.

culier archief, zoo vaak niet eens weet welke min of meer belangrijke documenten hij bezit.

Thans laat ik het document volgen, gelijk het door mij werd gevonden in het familie-archief van Eugéne de Budé, op diens buitengoed „Petit Saconnex" dicht bij Genève.

Naast het stuk in het Latijn geschreven, geef ik een vertaling in onze taal. [1])

Pietate, Doctrina, Vigilantia spectatissimis viris. D. D. Pastoribus et Doctoribus in Ecclesia et Academia Genevensi, Patribus et fratribus in Christo venerandis S. P. D.

Peregrinum fortassis videbitur, R. R. V. V. quod nos peregrini vobis incolatu non autem cultu, conveniamus R. R. V. V. de rebus quae geruntur apud nostrates, apud quos, quamvis inter vere Reformatos, satis constat quo loco ipsis debeant esse quaecunq' idololatriam directam, indirectam vel participatam spectant, nonnulli tamen (et si pauculi qui soli sibi sapiunt) refragantur Synodorum quarundam (nequ' enim omnes adhuc ea de re recognoverunt) decisionibus; facultatis Theologicae in singulis hujus reipubl. Academi is determinationibus; Doctorumq' celebriorum in eadem facultate sententiis audentq' ad sacram synaxim Christianorum admittere,

Aan de door Godsvrucht, geleerdheid, waakzaamheid zeer uitmuntende Heeren, Herders en Leeraars bij de Gemeente en Academie van Genève, eerwaarde Vaders en Broeders in Christus. S. P. D.

't Zal u wellicht vreemd schijnen, Weleerwaarde Heeren, dat wij, vreemdelingen voor u, wat woonplaats, echter niet, wat eeredienst betreft, tot U, Weleerwaarde Heeren, ons richten betreffende dingen, die plaats hebben bij onze landgenooten, vanwelke, ofschoon 't onder ware Gereformeerden genoegzaam vaststaat, wat zij moeten denken van alles wat betrekking heeft op rechtstreeksche, indirecte of gedeeltelijke afgoderij, sommigen echter (ofschoon zeer weinigen, die wijs zijn bij zichzelven) zich verzetten tegen de besluiten van sommige Synodes (want ook niet hebben alle zich nog over deze zaak uitgesproken), tegen de bepalingen der

2) Zij die Latijn hebben geleerd, zullen ook bij de lezing van dit stuk weer zien, hoe moeielijk het Latijn is, waarin vele godgeleerden van die dagen schreven. Ik dank deze vertaling aan de bekwaamheid van den heer B. van Minnen, litt. docts, leeraar aan het „Christelijk gymnasium" te Arnhem.

immo ad sacros ordines Presbyteratus et Diaconatus, promovere homines qui collegio cuidam, quod nomine fraternitatis, Virginis Mariae vulgo indigitatur, se addixerunt, quiq' favamento, se ad observationem statutorum erectionis istius, nuper ab ipsis ex consensu Pontificiorum interpolata adstrinxerunt: idq' *secundum omnes formas suas et instituta, et secûdum priorum illius determinationem, pro Vosse et Gosse, ita ipsos Deus amat* Instrumentum determinationis inter ipsos et formula favamenti reperiuntur in specimine assertionum Clarissimi D. D. Voetii a pag. 209 ad paginam 216 — quod quidem specimen est in manibus clariss. D. D. Diodati.

Theologische faculteit aan de afzonderlijke Academies van dit gemeenebest, tegen de gevoelens der beroemde Doctoren in dezelfde faculteit; en die tot de heilige vergadering der christenen durven toelaten, ja zelfs tot 't gewijde ambt van Ouderling en Diaken bevorderen menschen, die zich hebben verbonden aan zeker college, dat gemeenlijk wordt aangeduid met den naam van „broederschap der Maagd Maria," en die zich onder eede hebben verplicht tot het nakomen van de statuten dier instelling, *bovendien nog wel opgevat in den zin, door de priesterschap daaraan gehecht, en dat wel overeenkomstig al hare vormen en instellingen, en overeenkomstig de vroegere bepaling daarvan, pro Vosse et Gosse, zoo bemint God hen.*

De oorkonde dezer bepaling onder hen en de eedsformule worden gevonden in 't „Specimen assertionum" van den Hooggeleerden Heer Voetius, van pag. 209 tot pag. 216. Welk Specimen zich bevindt in handen van den Hooggeleerden Heer Diodatus.

Ouaeritur:

Primum; an sit (salvâ conscientia) liberum iis qui serio confitentur se recessisse ab omni, et quacunq' Idololatria, et in universum jugum excussisse Papale ullo iterum copulari cum Pontificiis, qualecunq' sit illud, aut quovis modo accomodatum

Gevraagd wordt:

Ten eersten: Of 't met behoud van een goede conscientie) van hen die in ernst belijden zich te hebben teruggetrokken van alle afgoderije, van welken aard ook, en het Pauselijk juk ganschelijk te hebben afgeschud, vrijstaat, door eenig juk zich

et sic illudere praecepto Apost. 2 Cor. 6 : 14 et 1 Cor. 6 : 16.

wederom te koppelen aan de priesterschap, van welken aard dat dan ook moge zijn of op welke wijze dan ook aangepast en alzoo te spotten met het voorschrift der Apostelen: 2 Cor. 6 : 14 en 1 Cor. 6 : 16.

Secundo : verum qui ejusmodi juramentum praestiterunt possit, aut debeat quocunq' praetextu, immo beneficentiae erga pauperes (siquidem non sunt facienda mala ut eveniant bona) admitti ad communionem sacrosanctae Caenae, aut eligi ad aliquod obeundum manus Ecclesiasticum quamdiu non eiuraverint eiusmodi sacramentum aut recesserint ab illa fraternitate. Utrum item non peccet Pastor et Synedrium dum se in istis gerunt indulgentur: rebus ut supra positis.

Ten tweede: Of zij, die zulk een eed hebben afgelegd, onder welk voorwendsel dan ook, al is het dan onder dat van weldadigheid jegens de armen (naar dien toch het kwade niet gedaan mag worden, opdat het goede daaruit voortkome) kunnen of mogen toegelaten worden tot de gemeenschap aan den Heiligen Disch, of gekozen worden tot het bekleeden van eenig kerkelijk ambt, zoolang zij niet zulk een eed hebben afgezworen of zich hebben onttrokken aan die broederschap. Of eveneens niet zich bezondigen Herder en Kerkeraad, zoolang zij zich afgeven met zaken, als boven neergelegd, en daaraan toegeven.

De his nobis qui haec scripsimus, satis superq' constat neutrum licere. Verum tamen, quoniam apud omnes pios maximi fit (et magno merito) Ecclesiae, et Academiae Genevensis in rebus istius momenti judiciu obnixe vocamus, ut epimetri vice, calculo vestro, sententiam nostrâ comfirmare, aut si quis sit error, fraterne corrigere nô dedignemini confisi Deo, ǹon parvum vos adiumentum allaturos, ad curationem eorum, qui

Voor ons, die dit schreven, staat 't onomstootelijk vast, dat geen van beide geoorloofd is. Maar toch, aangezien bij alle godvruchtigen het oordeel van de Kerk en de Academie van Genève (en zeer terecht) in zaken van zulk een beteekenis van zeer groote waarde geacht wordt, verzoeken wij dringend, dat gij 't niet beneden u acht, bij wijze van toegift, door uw stem ons gevoelen te versterken, of zoo er eenige dwaling

aliqua προσωποληψία laborantes (propter paucos qui isti fraternitati nomina dederunt) melius erudientur, et vestris sententiis arguentur, non licere sincero Veritatis et Reformationis sincerae professori, connivere, multo minus, inquinare se in istis, quae inter ἀδιάφορα censeri non debent, et eadem opera stantes firmabitis, debiles statuminabitis, nutantes fulcietis et lapsos erigitis quod non erit minimum charitatis vestrae in ejusmodi fratres beneficium, nec exigua debitae portio laudis Faxit D. Q. M. apud quem precibus intense contendimus, ut Ecclesia et Academia quarum vobis et curam et culturam demandavit, ab omnibus hostium insidiis sarta tecta in ultima secula conservetur; et prout ex animo vovent.

Clarissimis Reverentiis vestris, omni animorum propensione addictissimi symmystae, et obsequentissimi in Christo fratres.

zij, broederlijk te verbeteren, vertrouwend op God, dat gij geen geringen steun zult bieden, ter genezing derzulken, die, lijdende aan zekere „aanneming des persoons" (terwille van enkelen die hunnen naam hebben gegeven aan die broederschap), beter zullen worden onderwezen, en door uw oordeel overtuigd, dat het een oprecht belijder der zuivere Waarheid en Reformatie niet geoorloofd is, door de vingers te zien, veel minder zich te bezoedelen met dingen, die niet onder de „onverschillige" zaken mogen gerekend worden; en door datzelfde middel zult gij de staanden bevestigen, de zwakken staande houden, de wankelenden ondersteunen, en de gevallenen oprichten, wat geen geringe weldaad van liefde uwerzijds zal zijn tegenover zulke broederen, en waarvoor u geen geringe lof verschuldigd zal zijn. Moge de Almachtige God, voor wiens aangezicht wij in den gebede worstelen, geven, dat de Kerk en de Academie, welker zorg en hoede Hij u heeft toevertrouwd, tegen alle vijandelijke lagen beveiligd tot in lengte van dagen worden gespaard; gelijk ook van harte wenschen.

De aan U, Weleerwaarde Hooggeleerde Heeren, met alle toegenegenheid des harten nauw verbonden mede-ingewijde, en zeer dienstvaardige broeders in Christus.

Delphis,	Delft,
de Lescherpierre	de Lescherpierre
Riverius, Gallicanae Ecclesiae, quae est	Riverius, Dienaar der
Delphis administer.	Waalsche Gemeente te Delft.
Hermannus Tegularius	Hermanus Tegularius, herder der
Pastor Ecclesiae Belgicae	Hollandsche Gemeente, die Christus zich
qua Christo colligitur in eadem civitate.	vergadert in dezelfde stad
Johannus Georgius Goethals	Johannes Georgius Goethals,
Ecclesiastes Delphensis.	predikant te Delft.

Alvorens ik nu den inhoud van dezen brief bespreek, wil ik een enkele opmerking maken van algemeene strekking.

Een laudator temporis acti — roemer van hetgeen eens was — ben ik allerminst. Wanneer er dan ook immer weer bij vernieuwing, vooral in de Christelijke pers en in de stichtelijke lectuur zooveel van de „Vaderen" wordt gesproken, als: van der Vaderen vroomheid, geloof en rechtzinnigheid enz., dan vrees ik dat vele van dergelijke schrijvers zich niet genoeg geoefend hebben met scherp de dingen te zien die op verren afstand van hen staan.

Daar staat tegenover dat ik evenmin groei van zelfvoldaanheid over onzen tijd.

Wat ik vooral tegen onze vaderen heb, in verband met hetgeen gememoreerd wordt in boven gemeld stuk, is, dat zij zoo erbarmelijk konden schelden. Als ik de inhoud van dit schrijven nader ga behandelen, zal blijken, dat de kerkeraad van Delft een advies wenschte van de „Vénèrable Compagnie", in een twist tusschen Voetius en Maresius. Tusschen deze beide professoren was een strijd ontstaan, waarin van weerszijden het eene geschrift na het ander verscheen, over het lidmaatschap van Gereformeerde menschen van „de Bossche broederschap".

Bayle vertelt in zijn „Dictionaire historique et critique" dat hij in Frankrijk vaak had hooren vertellen dat een Jezuiet een boek had uitgegeven, dat niet anders inhield dan de beleedigende woorden, die deze beide gereformeerde godgeleerden elkaar naar het hoofd hadden geslingerd, en de Jezuiet zou tot deze conclusie zijn gekomen: Dat bij aldien men zou veronder-

stellen dat twee derden van de wederzijdsche beschuldigingen valsch mochten zijn, en een derde waar, deze beide schrijvers nog verdiend hadden lichamelijk gestraft te worden, niettegenstaande zij gedurende heel het twistgeding betuigden innig de verzoening te wenschen. Het is niet zeker of er werkelijk zoo'n boek heeft bestaan, maar zeker is dat een Jezuiet, onder den aangenomen naam van W. Gutherthoma in 1643, een boek in druk heeft gegeven onder den titel van „*Munus adventitium*", waarin hij de beleedigende uitdrukkingen opnoemt, door Voetius in diens eerste werk tegen Maresius, dezen naar het hoofd geslingerd.

De hevigheid van deze ziekte, die toen endemisch heerschte onder de Theologen, is gelukkig meer en meer afgenomen en deze „rabies Theologorum" mag nu bestudeerd door de historische studiën op medisch gebied.

In dit opzicht zijn wij vooruitgegaan en wensch ik de manieren onzer Vaderen niet terug.

In een ander opzicht hadden zij een gewoonte, mij gebleken uit den afgedrukten brief, die ik gaarne meer en meer in gebruik zag genomen. Een gewoonte grootendeels uit den nood der tijden geboren, maar daarom toch ook nog heel goed te handhaven voor onzen tijd.

In de dagen waaruit mijn brief dateert bestonden er nog geen couranten en tijdschriften. Gelukkig ook maar!

Nu meene men niet dat door het gemis van courant en tijdschrift de verschillende zaken, die ter sprake kwamen, minder au fond werden behandeld. Wij weten er alles van hoe principiëel allerlei vraagstukken en geschilpunten door den regel door de „kerkelijke pers" worden behandeld. Dat gebeurt door den regel zoo degelijk, dat het veel-couranten lezend publiek de lust niet heeft om een meer degelijke verhandeling over kwesties, die „up to date" zijn, te koopen of te lezen. Wij worden door alle die nieuwsbladen allervreeselijkst oppervlakkig. Wij hebben geen tijd meer om folianten te lezen, veel minder nog om ze te bestudeeren. Hoe, hebben wij den tijd niet? Wij zouden dien wel hebben indien wij maar wat minder nieuwsbladen lazen. Onze vaderen waren ons hierin vooruit, dat zij namelijk de zaken beter en nauwkeuriger bekeken dan wij, mis-

schien zondigden zij wel een weinig in excessu.

Zij nu vroegen in onderscheiden geschilpunten adviezen, niet maar van „hervorragende" persoonlijkheden, maar meestal van de faculteiten der Universiteiten.

Mannen als Calvijn en Beza en met hen de andere Reformatoren gaven in die bijzondere tijden zeer veel persoonlijke adviezen, zij waren „universal menschen," een ieder voor zich een „homo omnis"; maar later werden veelal adviezen gevraagd aan de faculteiten of gelijk men meer placht te zeggen: aan de professoren in de godgeleerdheid. Wat in den kerkelijken weg diende behandeld te worden, kwam in de kerkelijke vergaderingen ter sprake, gelijk ook uit de geschiedenis die ons thans bezig houdt later zal blijken. Deze adviezen werden van groote waarde geacht, zelfs zoozeer werden zij gewaardeerd, dat onder de uitgave van de „opera omnia" van sommige godgeleerden, ook hunne correspondentie en brieven werden begrepen.

Ik geloof dat wij in dit opzicht wel ter schole kunnen gaan bij de Vaderen. Men moet niet groen en rijp direct maar aan de pers toevertrouwen. Veeleer moet men adviezen vragen aan de Hoogleeraren, aan de „faculteiten", aan lagere en hoogere kerkelijke vergaderingen, al eer de zaken onvolledig en onvoldoende voorbereid, soms a prima vista in de kerkelijke pers besproken worden.

Doch ik mag niet ondankbaar zijn. Ik weet dat dit in onze kerken al veelzins geschiedt; dat het nog meer en meer regel worde! De kerkeraad van Delft handelde kloek toen hij aan een kerkelijk lichaam, van zoo groote vermaardheid en geleerdheid als de „Vénèrable Compagnie" verzocht om haar advies in de netelige kwestie tusschen Voetius en Maresius.

Mannen met zulk een breeden blik zouden erg geschikt zijn „voor deputaten voor de correspondentie met de buitenlandsche kerken."

('t Wordt vervolgd.)

T. K.

GEERT GROOTE.

1340—1384.

De 13e en de 14e Eeuw geven ons een toenemende verzwakking en afval der Kerk te aanschouwen, zoowel in hoofd als in leden. In den strijd tusschen de pausen en de keizers van Duitschland nam de onbeperkte macht der eersten een einde. Van koning Hendrik III van Engeland had Innocentius IV geschreven: „Is niet de koning van Engeland onze vazal, onze slaaf, onze schoenveger? Kunnen wij hem niet naar ons believen straffen, gevangennemen, en te schande brengen?" Herhaaldelijk werd koningen en keizers de banbliksem naar 't hoofd geslingerd. Maar deze tijden gingen voorbij. De hoogheid der pausen groef haar eigen graf. De zedelijke verzwakking had ten gevolge dat hun machtsglorie een einde nam. Bonifacius VIII, een man van groote wreedheid en ongeloofelijke goddeloosheid, aan wien het volk den bijnaam van Nero VIII gegeven had, en van wien het gezegde in omloop was: „als een vos drong hij binnen, als een leeuw regeerde hij, en als een hond stierf hij", deed den koning van Frankrijk, Philips den Schoone in den ban, omdat deze beslag legde op het geld, dat door den paus den christenen in Frankrijk was afgeperst, en leidde op zijn nakomelingschap den vloek tot in het 4e geslacht. In het jaar 1300 kondigde deze paus, aan alle christenen, die boetvaardig 15 dagen lang, de kerken der heilige apostelen in Rome zouden bezoeken, een volle 100 jarige aflaat af, en verzamelde hierdoor twee honderd duizend bedevaartgangers binnen de muren van Rome. Van al die bedevaartgangers kwam natuurlijk het noodige geld binnen. Later was ook de bloote opbrengst van het reisgeld voldoende voor den aflaat.

Smadelijk was het lot dat deze paus onderging. Door een gezant van koning Philips den Schoone, werd hij, ruggelings op een oud paard gebonden, naar Rome gevoerd.

Met de gansche geestelijkheid was het echter treurig gesteld; de zedelijke verzwakking was geheel doorgedrongen. Alles werd te koop aangeboden; voor alles moest de beurs getrokken, uit alles werd geld geslagen. Voor geld kon men de vergeving

van zijne zonde, de vrijstelling van plichten, de losmaking van geloften verkrijgen.

Aan den meestbiedende werd een bisschopsplaats als van Utrecht's bisdom verkocht. Zoo was de manier der pausen geworden, en de bisschoppen en mindere geestelijke volgden hierin hun spoor.

Van de hartelijke en trouwe waarneming van het ambt was geen sprake. De bisschoppen van Utrecht, waren meer krijgslieden dan zielszorgers. Zij onderhielden een gansche militaire macht en waren herhaaldelijk in strijd met de graven van Holland. Een bisschop als Jan van Arkel leidde in eigen persoon, in volle wapenrusting, geharnast van het hoofd tot de voeten, den strijd. De gewone priesters verkochten hun ambt aan den meestbiedende, en trokken zelve ter jacht, en in plaats van de gemeente te leeren en te onderrichten, richten zij valken en honden af voor de jacht. Vele priesters konden niet eens prediken, en waren zoo onkundig dat eene kerkelijke verordening aan de geestelijken die zelf niet prediken konden, beval, dat zij minstens één maal per maand, op eigen kosten, een prediker van elders moesten laten komen.

De geestelijken die tot een monniken orde behoorden waren in vele gevallen minder onkundig dan in ongebondenheid levende. Mochten de Karthuizers en de Karmelieter orden zich ook al streng aan de kloostergelofte van armoede, kuischheid en gehoorzaamheid houden, de andere met name de Franciscaner en de Dominicaner orden, waren van het beginsel van hun stichters ganschelijk afgeweken. De eerste was eene bedelorde, en ook wat de laatste betreft had haar stichter Dominicus bij zijn dood, elk vervloekt, die zijn orde met het bezit van aardsch goed bevlekken zoude. Maar niettegenstaande dit, namen zij rijkdommen op rijkdommen in bezit, leidden in hooge mate, een lui en wellustig leven, zoodat het spreekwoord bestond: dat de regel der kanunniken (de geestelijken van een orde) daarin bestond, om geen regel te hebben.

Het kon niet anders, of op deze wijze moest ook het godsdienstig leven verzwakken. Groot was dan ook onder het volk het bijgeloof, het ongeloof en de werelddienst. Hoe men ook uitwendig nog den band niet verbrak met de Kerk, het leven van

weinigen was oprecht naar eisch der Christelijke belijdenis. Ruwheid, losbandigheid, drank en overspel en vechterij was alom aan het woord. De Kerk had geen vat op de conscientiën der menschen, waar van hoogerhand met de heiligste bedieningen een spel gedreven werd.

In dit kerkelijk milieu, in de 14e Eeuw, zien wij een man als Geert Groote als een ster in duisternis schitteren. Hij is een getuige tegen den afval zijner kerk, een man, krachtig in woorden en in werken, verbreider des Evangelies, bevorderaar der wetenschap. Van zijn korte leven zijn bizonder de laatste 10 jaren van onmisbaren invloed geweest op Kerk en Wetenschap, zoodat hij waard is, door ons zonen der Reformatie als een voorbereider der Reformatie in eere gehouden te worden.

Geert Groote of Groete (lat.: Gerardus Magnus) werd in Octobermaand van het jaar 1340 geboren. Zijn ouders waren van aanzienlijken en deftigen stand. Zijn vader Werner de Groete was burgemeester van de stad Deventer, een rechtschapen en nauwgezet man; zijn moeder Heylwig van der Basselen was een vrome vrouw, en wegens hare mildadigheid bij de armen der stad zeer geliefd. Dat, zooals in zeker legendeboek van een fraterhuis verhaald wordt, het hoofd van het kind bij zijne geboorte met een glans omstraald was, hetwelk reeds een voorteeken zou zijn van den glans, waarmede hij de wereld bestralen zou, mogen wij zeker niet zoozeer als feit, dan wel als legende opvatten.

Na zijn eerste onderricht te hebben genoten, aan de kapittel-school van St. Lebuinus, werd hij gezonden naar de beroemde bisschoppelijke school te Keulen, (die later 1388 een Universiteit werd). Al spoedig openbaarde Groote een verstand en aanleg, verre boven het gewone peil uitgaande, en 't was aan zijn buitengewone gaven, en zijn daarmee gepaard gaande studieijver te danken, dat hij op 15 jarigen leeftijd, in 1355, bekwaam geoordeeld werd, bij gebrek aan een Hoogeschool op eigen grond, de lessen aan de Hoogeschool te Parijs te volgen. Hier studeerde hij 3 jaren. Hij genoot onderricht in de philosophie van Jean Buridon, leerling van W. Occam, vader van het Nominalisme. In de theologie werd hij onderwezen door Nicole Orême, die

bekend is, door zijn vertaling in het Fransch, van moraal en Politica van Aristoteles. Groote, een afkeer hebbende van de dorre, droge scholastiek, hield veel van astronomie, de studie van den loop der hemellichamen, en astrologie, sterrewichelarij. Ook legde hij zich toe op de studie der medicijnen, voorzoover hij noodig had, om zich zelf en zijn vrienden, in geval van ziekte te behandelen. Zijn lievelingsstudie was echter het Kanonieke Recht zooals dan ook later bleek, dat hij daarin doorkneed was. Bizonder geliefd waren hem de Disputationes, openbare disputen, die door de studenten gehouden werden, over opgegeven onderwerpen, waarbij deze met elkander in het krijt traden. Wanneer Groote bij dergelijke gelegenheden, debatteerde met bekwamen medediscipelen als Henri Eger en Salvaverrilla, openbaarde zich zijn groot verstand en rijke geestesontwikkeling. Genoemde Salvaverilla gaf aan Paus Urbanus van Gerard Magnus het getuigenis, dat hij thuis was in de schoone letteren, natuurwetenschappen, zedeleer en theologie.

Na op den leeftijd van 18 jaren te Parijs tot Magister gepromoveerd te zijn begaf hij zich naar Deventer.

Twee jaar daarna echter zien we hem aan de Hoogeschool te Praag, (pas voor eenige jaren door Karel IV gesticht). Hier volmaakte hij verder zijn wetenschappelijke vorming. Twee en twintig jaren oud (in 1362) keerde hij andermaal naar Deventer terug.

Al spoedig vestigde hij de aandacht op zich door zijn groote welsprekendheid, en door zijn groote kennis; terwijl hij door zijn rechtvaardig karakter ieders vertrouwen won. In het jaar 1366 werd hij zelfs door de stad Deventer met een zending belast, naar het pauselijk hof dat te Avignon zetelde, om met den paus, eene zaak te bespreken namens zijne stad.

Een jaar later zien we hem in Keulen, de bisschopsstad, waar hij tot de keuze kwam van den levenskring waarin hij verder arbeiden zou. Hij wijdde zich aan den geestelijken stand. Het was er echter verre vandaan dat hij dit deed uit inwendige roeping. Meer dreef hem de zucht naar schitterende vooruitzichten, om in de kerk, tot roem, eer, en rijkdom te geraken. Spoedig had hij twee stichtsplaatsen (prebenden) een aan de Stichtskerk te Utrecht en een aan de Munsterkerk te Aken, waar-

door hem een inkomen van enkele duizenden verzekerd was. Behalve het inkomen van deze prebenden, verschaften zijn persoonlijke bezittingen hem overvloed. Maar al wat hij op die wijze verkreeg, besteedde hij om een ergerlijke pronkzucht bot te vieren. Hij leefde in Keulen op en top wereldsch. Hoewel er toenmaals een zekere adem van warme mystiek merkbaar werd, waarbij het gevoel na de heerschappij van de scholastiek weer zijn rechten deed gelden, had Groote er eerst oor noch hart voor. Van de rijke gaven door God hem geschonken, bediende hij zich alleen, om eer en roem te verwerven, en zoo waren hem dan de grootschheid des levens, de gunst en de genietingen der wereld niet vreemd.

Maar er zou verandering komen.

Hij, die zelve steeds afkeer van de dorre formules der scholastieken gehad had begon zijn oor te ontsluiten voor andere dingen dan die der wereld.

God gebruikte intusschen verschillende middelen. Eens stond hij naar wereldsche spelen te zien, toen plotseling een kluizenaar voor hem ging staan, en hem toevoegde: wat staat gij hier naar de ijdelheden te zien? Gij moet een ander mensch worden!

Een tweede waarschuwing komt tot hem, als hij na eenigen tijd in Deventer is, en daar ernstig ziek wordt. Het ergste doet zich vreezen. Hij zelf denkt niet anders dan dat hij zal gaan sterven. Maar terwijl hem de sacramenten der stervenden worden toegediend, wordt door den priester van hem geëischt, dat al zijn geschriften waaruit hij de sterrewichelarij beoefende, zouden verbrand worden. Wat niet gedacht werd, gebeurde echter: Groote herstelde van deze krankheid.

Maar hoewel er in zijn leven wel eenige verandering gekomen is, niet eerder had er een volkomen breuke met de wereld plaats, dan toen zijn oude vriend en biechtvader van Parijs, Henri de Calcar, prior van het Karthuizer klooster, hem ernstig vermaande tot toewijding zijns levens aan God.

Het was in Utrecht; in het jaar 1374.

Weer leidde Gerard Groote, zooal niet een los, dan toch een vrolijk leven. Henri de Calcar diende zich daar bij hem aan, uit kracht van de vriendschap die tusschen hem en Groote vroeger bestaan had. Verscheidene dagen sprak hij met hem

over het hoogste goed, over het eeuwig leven, en over sterven en oordeel. „De dood hangt ons boven het hoofd", sprak hij, „en wij weten den dag en het uur niet, dat wij sterven zullen en wij moeten rekenschap geven van het doel van ons leven; van hen die veel hebben ontvangen, zal veel worden gevraagd; indien gij uw gaven wijdt aan de zaak van het ware en goede, zult gij de heerlijkste genade ontvangen, die beloofd is aan degenen die Christus volgen."

Zoo sprak de Calcar, en zijn woorden riepen in Groote terug, de waarschuwing van den kluizenaar te Keulen, de bedreiging van den priester te Deventer, en bovenal de zonden zijner jonkheid, en zijn ongebonden levenswijze van vroeger.

En de welmeenende vermaning van den ouden vriend, werd hem een middel in Gods hand, dat hij kwam tot de besliste en oprechte keuze van den dienst des Heeren.

De wijze waarop zich nu de levensverandering in Groote openbaarde, mag zeer zeker een eigenaardige worden genoemd, en draagt het kenmerk van zijn opvoeding en de leer zijner kerk, maar duidelijk blijkt toch dat Groote het in ootmoed des harten gedaan heeft, er geen verdienstelijkheid aan toeschreef, en juist deze weg, van nu voortaan bewandeld, heeft van hem dien zegen doen uitgaan die God door middel van hem heeft willen schenken.

Wat deed Groote? In den herfst van 1374 deed hij afstand van de prebenden, door den paus hem verleend, en van een gedeelte van zijn vaderlijk erfdeel ten behoeve van het Karthuizer klooster bij Arnhem. Hij verliet voor goed de wereldsche stad Keulen, om zich in Deventer in zijn vaderlijk huis terug te trekken. Evenwel vermaakte hij zijn huis tot een woonplaats voor arme menschen, en behield voor eigen gebruik slechts twee kamers. In allen eenvoud leefde hij nu. Alle wereldsche pracht werd ter zijde gelegd. Dezelfde man, die nog kort geleden al de kannunniken in Keulen de loef af stak met het fijn borduursel van zijn gewaad, zag men nu door Deventer's straten wandelen, geschoren, blootshoofds, gekleed in een schamele grijzen wollen mantel, zoodat de burgers van Deventer een oogenblik dachten, dat deze man in zijn geestvermogen gekrenkt was.

„Maar met Gods hulp", zegt Thomas à Kempis van hem „was

hij van rijk-arm, van trotsch-nederig, van verwijfd-gehard, van zwerver-gezeten burger, van wereldsch-mystiek, eenvoudig en vroom geworden."

In deze jaren valt de stichting van de z. g. fraterhuizen: de huizen van de „broeders des gemeenen levens."

Het zijn thans jaren van afzondering die Groote doorbrengt. Eerst in Deventer. Hij nam geen uitnoodigingen aan naar buiten, maar noodigde wel armen en vromen aan zijn gastmaal, waarbij hij hen voorlas, en sprak van de geestelijke, eeuwige dingen. Hij onderzocht Gods Woord, de Kerkvaders, vooral Augustinus en Bernard, en was met andere mannen Florens Radewijns zoon, Jan van Zutphen en Jan van Kempen (minder bekend maar niet minder ijverig dan zijn broeder Thomas à Kempis) gemeenschappelijk werkzaam in het afschrijven van mannscripten.

In het begin van 1377 kwam Groote in aanraking met Johannes Ruysbroek, prior van het klooster te Groenendaal bij Brussel. Deze groote mysticus, had zulk een invloed op Groote, dat hij zich een tijd lang geheel uit de wereld terugtrok. En zoo ging hij, Paschen 1377 in het klooster der Karthuizers bij Arnhem. Hij onderwierp zijn lichaam aan strenge oefeningen, als onthouding van vleesch, nachtwaken, om den inwendigen mensch te vernieuwen. Hier leerde hij den regel, zooals hij zegt in een brief hier geschreven: novus monachus debet humiliter esse obediens, een nieuweling moet nederig gehoorzamen.

Na de twee jaren van kloosterafzondering kwam hij weer te Deventer terug. De belangrijkste jaren zijns levens, schoon zij weinigen zijn, volgen nu.

Groote werd tot diaken geordend. Hooger ging zijn verlangen niet. Priester heeft hij nooit willen worden. Geen enkele nacht, zou hij de verantwoordelijk voor het heil van al die zielen willen dragen, „al gaf men hem de hoed vol goudstukken." Niettemin stelde hij prijs op de volle rechten aan het diakenambt verbonden, en verkreeg hij van Floris van Wrevelinckhoven een geschreven autorisatie, om in geheel de diocese te prediken.

Veertig jaren was hij oud, toen hij met zijn predikreizen een aanvang maakte.

Zwak en nietig van voorkomen, klein van taille, kaalhoofdig, gekleed in ruwe wol en een versleten mantel, was hij uitwendig

geen imponeerende verschijning. Maar, wie hem, den kleinen man, met het verheven en breede voorhoofd voor het volk zag staan en de levendige oogen zag schitteren, als hij in vuur kwam, en de welsprekende woorden aangenaam en doordringend van zijn lippen vloeiden, die gevoelde den machtigen invloed die er van deze kleine figuur uitging.

Niet lang heeft hij mogen prediken.

Door allerlei intriges verleid, trok de bisschop Floris van Wrevelinckhoven ten slotte het verlof van alle reizende predikers in. Het volk was verontwaardigd, maar Groote was te nederig, om een manifestatie uit te lokken. Ofschoon zijn vrienden alle moeite deden, hem weer de autorisatie van den bisschop te doen verkrijgen, en Salvaverilla, aartsdiaken van Brabant, zijn zaak bij paus Urbanus VI bepleitte, mocht dit alles niet baten.

Deze tijd van prediken omvat intusschen velerlei arbeid, die Groote hebben doen verkrijgen die beteekenis, die hij gehad heeft voor kerk en volk. Veel heeft hij gearbeid, schoon niet lang. In 1384 op 44 jarigen leeftijd stierf hij aan de pest.

Na dit algemeen overzicht van zijn leven, willen wij bij zijn voornaamsten arbeid meer van nabij stilstaan.

Dit D. V. in een volgend artikel.

Genderen. J. BOSCH.

NALEZING.

In September zal, naar het zeggen, in menig land het herinneringsfeest aan Calvijn gevierd worden. Maar wat er tot dusver van gezien is, geeft geen hooge verwachtingen. Het voorspel te Genève miste bijna geheel den Calvinistischen toon. Het meerendeel der feestgangers aldaar was niet eens geestes met den grooten hervormer. „Aan het jubileum van Calvijn — zooals Prof. Bouman het op den Theologische Schooldag uitdrukte — is het karakter gegeven van een verbroederingsfeest van alle protestanten in hunne verschillende richtingen van geloovigen en ongeloovigen". Het maken van een feestlied voor zulk een gemengd koor leverde niet veel moeilijkheid op. Calvijn, dus heet het, zou gansch anders geleerd en gedaan hebben, als hij onze tijdgenoot ware. Zoo worden die lastige beginselen van den Geneefschen reformator met een enkel handgebaar ter zijde geschoven en de geesteskinderen van Calvijn van onzen tijd als een soort van achterlijke schepselen aan de kaak gesteld.

Stel u voor, dat de schrijver van de Institutie zelf eens in dien feestvierenden kring had gestaan! Hoe zou zijn oog vlammen hebben geschoten van heilige verontwaardiging, hoe zou zijn snijdend woord een dergelijke schijn-hulde hebben afgewezen. En het kan dan ook niemand verwonderen, dat bij eene dergelijke gedachtenisviering de Calvinisten zich terugtrekken om ni stilte den Heere te danken voor het groote werk, dat deze getrouwe dienstknecht heeft verricht, en tevens moedig voort te strijden voor de handhaving en verbreiding der beginselen, door hem uit den schat des Woords te voorschijn gehaald.

Ziedaar de rechte hulde.

In De School met den Bijbel schreef Friso over de Calvijnherdenking in ons vaderland: „Men zou haast zeggen, dat het niet koeler kon. Hier en daar eene vergadering, meermalen reeds maanden te vroeg gehouden. Enkele geschriften over hem verschenen. De pers wijdde hem enkele artikelen. Op de jaarvergaderingen van de beide hoogere inrichtingen van onderwijs op Gereformeerden grondslag werd hij wel herdacht en zijne groote gedachten genoemd en ontwikkeld, maar voor velen was dat zonder bijzondere beteekenis. Immers andere jaren gebeurde

dat ook wel. Wie Calvijns invloed, ook op de tegenwoordige geschiedenis van ons volk, zou willen afmeten naar hetgeen hij waarnam aan de buitenkant, zou allicht tot de slotsom komen, dat die zeer gering is. Toch is het in dit geval waar, dat Calvijns invloed niet achteruitgaat, maar veld wint; dat de groote gedachten, die hij uitsprak, steeds meer logisch ontwikkeld worden, en dat er duizenden zijn, die één met hem zijn in belijden en streven en willen. Dit is van honderdmaal grootere beteekenis dan het meedoen aan de Calvijn-herdenking te Genéve."

* *
*

De geesteskinderen van Calvijn zijn de lidmaten der Gereformeerde Kerken, de belijders die zich scharen rondom de Formulieren van Eenigheid.

Men mag disputeeren over de vraag, op welk terrein zijn invloed het grootst geweest is, het valt niet te ontkennen, dat Calvijn voor alles Kerkhervormer was, de heldhaftige strijder voor het Koningschap van Christus in zijne Gemeente. Professor Heyns schreef dienaangaande een uitnemend woord in De Gereformeerde Amerikaan:

„Voor Calvijn was de Kerk niet heilsinstituut slechts, maar Christus' lichaam, zijn koninkrijk en dus het terrein, waarop zijn absoluut koningschap moet doorgevoerd en gehandhaafd worden. Ook hier ging hij niet, gelijk Luther, van Soteriologische, maar van Theologische beginselen uit. Niet de redding van zondaren door de genademiddelen, niet de terechtbrenging van ongeregelden en dwalenden door de tucht, maar de handhaving van de eere van Christus als de absolute Koning der Kerk moest op den voorgrond staan en in de Kerk tot haar recht komen, en wat voor Luther iets middelmatigs was geweest werd voor hem een zaak van de grootste beteekenis, den strijd van zijn leven waardig." En dit kenmerkt ook den echten Calvinist. Zeker, hij moet en wil ook buitenshuis, op alle levensterrein, mede arbeiden tot verhooging van de eere zijns Konings. Maar de Kerk is toch voor hem het hoogste, waarmede niets op aarde is te vergelijken, het huisgezin van Christus, de tempel van Gods Geest. Voor dat geestelijk huisgezin geeft hij zich allereerst en vandaar uit oefent hij invloed op de buitenvelden.

En hiermee in verband staat de hooge beteekenis van de Belijdenis der Kerk. In onze Formulieren van Eenigheid vond de waarheid, door Calvijn ontvouwd, haar rijkste en krachtigste uitdrukking. Het was de Kerk, die onder Geestesleiding in hare Belijdenis de beginselen der Geneefsche Reformatie heeft vastgelegd. Wel is er onder anderen door Prof. Gooszen getracht, den Catechismus voor te stellen als niet-Calvinistisch. Maar deze poging is op mislukking uitgeloopen, gelijk laatstelijk nog door Dr Van Schelven in zijn proefschrift is aangetoond.

Hooghouding van de Belijdenis, bestudeering en onderwijzing in de Formulieren van eenigheid is dus de roeping der dankbaarheid voor hetgeen de Heere in Calvijn heeft gegeven. Moge daartoe dit gedachtenisjaar meewerken.

G. DOEKES.

RECENSIËN.

De Zangvriend. Christelijke liederen voor School en Huis, bewerkt door J. TER BORG, eerste stukje. H. TEN BRINK, *Meppel*, 1909. Prijs f 0,25.

Hoe vaak ik voor de kinderen en voor ieder die het maar hooren wil, herhaal dat ik nooit in kan halen wat ik achter ben bij vele anderen, enkel door het feit dat ik geen christelijke school heb kunnen bezoeken in mijn jeugd, zou ik u niet kunnen zeggen. Ik doe het daarom zoo vaak omdat ik het zoo dikwijls weer bij vernieuwing merk. Ook bij het lezen van den „zangvriend" werd ik weer herinnerd aan wat ik moest missen, maar wat, Gode zij dank, nu zooveel tienduizenden van kinderen kunnen genieten. Kan men dan ook christelijk rekenen? werd meer dan eens uit droeve onkunde gevraagd. Ik antwoord aan de tegenstanders van de Christelijke school: de kinderen kunnen heerlijke christelijke liederen zingen. Ik hoop dat ik ze nog eens hoor in alle dorpen en steden, in de breede straten en in de enge sloppen, in de weiden en op de akkers, op de marktpleinen en van de stoepen der huizen, bij knikker en tol, bij hengel en vischtuig. Men zinge met den „zangvriend" de christelijke liederen door J. ter Borg bijeengebracht.

Eén vraag. Waarom volgen de liederen niet anders op elkander? Ik denk wel dat deze vraag mijn onkunde verraadt, want de verzamelaar zal wel goede redenen hebben gehad waarom hij bijv. het avondlied niet laat volgen op het avondgebed, en waarom hij het lente- en zomer- en winterlied scheidt, enz.

Uit het leven en werken van Johannes Calvijn, een goed krijgsknecht van Jezus Christus, door S. DATEMA v. d. m. te *Delfshaven*, W. ZWAGERS, *Rotterdam*. Prijs 25 cent.

De schrijver acht dat dit boekje allicht de herinnering aan bekende zaken kan doen herleven. Zeker! daartoe kan het strekken. 't Geeft natuurlijk niets nieuws; dat kan haast niet meer. Maar waarom het dan ter perse gelegd? De verkoop van dit boekje zal dien van de rede van Prof. H. Bavinck drukken of omgekeerd. Ter zake, dat moeten de uitgevers maar weten.

De koopers waarschuw ik alleen maar dat ze aan een van de beide genoeg hebben. Mijn voornaamste grieve tegen het boekje van Datema is, dat het niet voldoende verzorgd is. Ik las het nauwkeurig en moest zeer veel streepjes zetten; ik zou dat niet memoreeren indien wij het niet aan Calvijn, dien fijnen stylist, in de eerste plaats schuldig zijn, om als wij over hem iets schrijven of zeggen het dan „schoon" te doen. En dat heeft de schrijver niet gedaan, die het, naar sommige beelden en enkele stukken gerekend, wel kan. Ik heb dan ook meer lof voor de indeeling der stof dan voor de uitwerking.

Met meer genoegen las ik:

Johannes Calvijn, door J. P. TAZELAAR, uitgegeven door de Gereformeerde Zondagsschoolvereeniging „Jachin", gedrukt te *Heusden*, door A. GEZELLE MEERBURG, 1909. 1 ex. 10 ct.; 25 ex. 7½ ct.; 50 ex. 6 ct.; 100 ex. 5 ct.

Men moet het maar kunnen, men moet de gave bezitten om zoo voor de kinderen te kunnen schrijven. Zoo'n boekje voorziet nu inderdaad in een „lang gevoelde en bestaande behoefte." Dat de Zondagscholen het dan koopen.

T. K.